

yine başarılı olamadılar. Bu bozgun sonrasında Gekherler'in reisi kendi isteğiyle müslüman oldu, ardından da bütün kabile ihtidâ etti. Bununla birlikte Muizzüddin'e karşı düşmanlıkları devam eden Gekherler bir yıl sonra sultanı bir suikast neticesinde öldürdüler. Bazı kaynaklar, Muizzüddin'i Gekherler'in değil bir başka kabile olan Kökherler'in öldürdüğünü ileri sürmektedir.

Gekherler'in Delhi Sultanlığı'na karşı faaliyetlerini sürdürmeleri üzerine 1247'de Sultan Nâsırüddin Mahmud bunlara karşı çeşitli tedbirler aldı ve kumandanlarından Balaban Gekherler'in topraklarının bir kısmını ilhak ederek binlercesini esir alıp cezalandırdı. Gekherler Sultan Muhammed b. Tuğluk zamanında Pencap'ı işgal ettiler (743/1342) ve Lahor Valisi Tatar Han'ı öldürdüler. Timur'un Hindistan seferi öncesinde onun ordularına güçlükler çıkardılar ve bu yüzden cezalandırıldılar (1399). Gekherler Delhi seferi sırasında (932/1525) Bâbü'r'e karşı da direndiler, fakat Bâbü'r Perhâle Kalesi'ni zaptederek onları durdurdu. Gekherler'in reisi Hâtî Han'a daha sonra hizmetine girdiği Bâbü'r tarafından sultan unvanı verildi. Hümâyün Şah'ın birinci hükümdarlığı sırasında (1530-1540) Gekher reisi Sultan Sâreng güçlenip meşhur oldu, hatta adına para bastırıp hutbeyi de kendi namına okutmaya başladı. Hümâyün'u mağlûp ettikten sonra Hindistan'a hâkim olan Şîrşah Sûr'u da tanımadı. Bunun üzerine Şîrşah Gekherler'e karşı bir sefer düzenledi ve Sultan Sâreng yakalanarak öldürüldü (1541). Türbesi Ravalpindi yakınlarında Ravât'tadır. Yerine geçen Sultan Âdem Sûrlular'la çarpışmaya devam etti ve kendisi sığınan taht iddiası Şehzade Kâmrân'ı kardeşi Hümâyün'a teslim ettiği için Hümâyün tarafından ödüllendirildi. Ancak bir süre sonra bir aile anlaşmazlığı sonucu yeğeni Kemal Han Sultan Âdem'i mağlûp ederek Perhâle Kalesi'ne hapsedtirdi. Âdem hapiste iken öldü.

Ekber Şah Gekherler'le ilişkilerini düzeltmeye ve Afganlılar'a karşı onların desteğini kazanmaya gayret etti. Hatta bu amaçla oğlu Şehzade Selîm'i (Cihan-gir) Kemal Han'ın yeğeniyle evlendirdi. Böylece Gekherler bir müddet Bâbürlü ordusunda Afganlılar'a karşı savaştılar. Evrenzîb de aynı siyaseti takip etti ve oğlu Muhammed Ekber'i Gekher reisi Allah Kulî Han'ın kızı ile evlendirdi. Ancak Gekherler'in Bâbürlüler'le olan iyi ilişkileri çok sürmedi ve özellikle Gek-

her reisi Mukarreb Han'ın Bâbürlü hâkimiyetine karşı çıkarak Afganlı Nâdir Şah'la ittifak kurması üzerine aradaki dostluk sona erdi. Nâdir Şah bu ittifaka ve Bâbürlüler'le yaptığı Karnâl Savaşı'ndaki (1739) yardımlarına karşılık Mukarreb Han'a Perhâle Kalesi'ni ve "nevvâb" unvanını verdi. Mukarreb Han 1765'te Sihler'le yaptığı bir savaşta mağlûp olunca topraklarının büyük bir kısmını kaybetti. Dört yıl sonra da bir başka Gekher reisi Himmet Han Mukarreb Han'a ihanet ederek onu öldürdü. Bu karışıklıktan istifade eden Sihler bütün Gekher topraklarını ele geçirdiler. Bunun üzerine Gekherler ayaklandılarsa da (1835) başarıya ulaşamadılar. 1849'da İngilizler Pencap'ı zaptettikten sonra Gekherler'i kendi yanlarına çekmek istediler; ancak 1853'te Gekher reisi Nâdir Han Sihler'le birlikte İngilizler'e karşı direnişe geçti. İngilizler duruma güçlüklerle hâkim olabildiler ve Nâdir Han idam edildi. Bu olaydan sonra Gekherler İngilizler'e hep bağlı kaldılar ve İngiliz ordusunda hizmetlerde bulundular.

Büyük bir kısmı Şîi olan Gekherler günümüzde de varlıklarını korumakta ve geleneksel hayatlarını devam ettirmektedirler. Kısmen Hindistan tarafında bırakılan Cammü bölgesinde de yaşayan ve kendi aralarında birçok kabileye ayrılan Gekherler'in önde gelen kabileleri Bûğiyâl, İskenderâl, Fîrûzâl, Sârengâl ile Âdemâl'dır. Bunlardan Sârengâl ve Âdemâl daha nüfuzlu olup Sultan Sâreng ve Sultan Âdem'e nisbetle böyle anılmaktadırlar. Sârengâl kabilesi Hezâre ve Âttok, Âdemâl kabilesi de Ravalpindi ve Cehlem bölgelerinde yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî* (trc. H. G. Raverty), Kalkûta 1873-81, I, 481 vd.; *The Tuzuk-i Jahāngirî* (trc. A. Rogers), London 1909, I, 96-99; Fîrîşte, *Târîh*, Leknev 1284, s. 26-58; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Âin-i Ekberî* (trc. H. Blochmann), Calcutta 1873, I, 486; L. Griffin, *Panjab Chiefs*, Lahore 1872, s. 574 vd.; Ibbetson, *Outlines of Panjab Ethnography*, Calcutta 1883, s. 255; Massy, *Chiefs and Families of the Panjab*, Alahâbâd 1890, s. 424; *Gazetteer of the Rawalpindi District*, Lahore 1909, s. 35, 38-44; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 675-676; H. M. Elliot — J. Dowson, *History of India*, New Delhi 1990, II, 444; S. S. Thorburn, *Musalmano and Money-Lenders in the Punjab*, Delhi 1984, s. 31; *Gazetteer of Hazara District: 1883-1884*, Lahore, ts., s. 20-22, 29; J. G. Delmerick, "A History of the Gakkhars", *JASB*, I/40 (1871), s. 67-101; M. Longworth Dames, "Gekher", *IA*, IV, 706-708; A. S. Bazmee Ansari, "Gakkhat", *El²* (İng.), II, 972-974.

A. S. BAZMEE ANSARI

GELENBEVİ

(ö. 1205/1791)

Daha çok matematik ve mantık alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Osmanlı âlimi.

1143 (1730) yılında Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe'de doğdu. Asıl adı İsmâil olup daha çok Gelenbevî olarak anılır. Bazı eserlerinde Şeyhzâde lakabını da kullandığı görülür. Tanınmış bir aileden geldiği anlaşılan Gelenbevî'nin dedesi Mahmud Efendi ile babası Mustafa Efendi'nin ilmiyeye mensup oldukları, her ikisinin de Manisa çevresinde müderrislik ve müftülük yaptıkları bilinmektedir. Babasını küçük yaşta kaybettiği için on üç on dört yaşlarına kadar ciddi anlamda bir eğitim göremeyen Gelenbevî doğduğu kasabada tahsile başladı, bir süre sonra da İstanbul'a giderek Fâtih Medresesi'ne girdi. Burada devrin ünlü müderrislerinden Yâsincizâde Osman Efendi'den Arapça ve naklî ilimleri, "ayaklı kütüphane" diye meşhur olan Müftizâde Mehmed Emin Efendi'den de aklî ilimleri okudu. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra 1177 (1763) yılında açılan ruûs imtihanını kazanarak müderrislik unvanını aldı. Daha sonraki yirmi yıl içinde getirildiği resmî görevler hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakta, İstanbul'un Zeyrek semtindeki evine kapanarak günlerini daha çok mantık ve matematikle ilgili eserleri mütalaa ve telifle geçirdiği kaydedilmektedir.

Gelenbevî 1197'de (1783) huzur derslerine muhatap olarak katıldı (Ebû'l-ulâ Mardin, II-III, 262). Onun, I. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen ıslahat hareketlerinden sonra kurulan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyün ile İstihkâm Mektebi gibi bazı öğretim kurumlarının

Gelenbevî

da riyâziye hocası olarak görev yaptığı kaydedilir. Gelenbevî, matematik konusundaki dehasını ve bu alanda meydana gelen yenilik ve gelişmeleri takip ettiğini, 1787 yılında İstanbul'a gelen bir Fransız mühendisinin Bâbü'lî'ye sunduğu, ancak dönemin ilim adamlarınca pek anlaşılmayan bazı logaritma cetvellerinin nasıl kullanılacağı hususunda yazdığı, *Logaritma Şerhi* adıyla da tanınan *Şerh-i Cedâvîl-i-ensâb* adlı Türkçe eseriyle ortaya koymuştur. Kaynakların belirttiğine göre onun bu başarısı, Fransız mühendisinin de katıldığı bir toplantıda devrin reisülküttâbı Mehmed Râşid Efendi'nin Gelenbevî'ye bir samur divan kürkü armağan etmesiyle kutlandı (Cevdet, IV, 258). Gelenbevî'nin bu şerhi yazarken, söz konusu cetvellerin daha önce III. Mustafa'nın emriyle Kalfazâde İsmâil Çinârî Efendi tarafından *Tuhfe-i Behîc-i Rassînî Tercüme-i Zic-i Kassînî* adıyla yapılan Türkçe tercümesinden de faydalandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Gelenbevî'nin, Calet'nin 1783 yılında Paris'te yayımlanan logaritmaya dair eserine düştüğü bazı notlar (Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 296; Bingöl, *Gelenbevî İsmail*, s. 11), onun ilgi duyduğu alanlarda henüz yaygınlaşmamış olan ilmi literatür ve gelişmeleri dahi dönemin bütün iletişim imkânsızlıklarına rağmen takip ettiğini göstermektedir.

III. Selim'in huzurunda cereyan eden bir başka olay dikkatlerin yeniden Gelenbevî üzerinde toplanmasına vesile olmuştur. Kâğıthane'de gerçekleştirilen bir bayramlaşma töreninde humbaracıların başarısız atışlar yapmasına çok üzülen padişah, istikamet hesaplarını doğru bir şekilde yapacak bir uzmanın bulunmasını emretmiş, bunun üzerine huzura getirilen Gelenbevî toplardaki aç hatalarını ince riyâzî hesaplarla düzeltmiş, böylece atışlarda tam isabet kaydedilmesini sağlamıştır. III. Selim bu başarısından dolayı Gelenbevî'yi çeşitli hediyelerle ödüllendirdi; kendisine Mora'daki Yenişehir (Yenişehir-i Fenâr, Larissâ) mevleviyeti tevcih edilerek oraya kadı tayin edildi (1204/1790). Gelenbevî bu vazifeyi yürütürken devrin şeyhülislâmı Hamîdîzâde Mustafa Efendi'den, hilâl konusunda rû'yetten ziyade hesaba dayanan görüşlerini ağır bir şekilde eleştiren resmî bir yazı aldı. Bu haksız tenkit karşısında çok üzülen ve beyin kanaması geçirerek felç olan Gelenbevî kısa bir süre sonra Yenişehir'de vefat

etti. Mezarı, Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre Yenişehir'de Bayraklı Camii Kabristanı'ndadır (*Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 622). Ebû'l-ulâ Mardin ise Hacı Cemal Ögüt'ten aldığı şifahî bilgilere dayanarak Gelenbevî'nin, Yunanistan'ın Tesalya bölgesindeki Kostern Köprüsü'nün yakınında inşa edilen bir türbede medfun bulunduğunu kaydeder (*Huzur Dersleri*, II-III, 264).

Gelenbevî İsmâil Efendi, akfî ve nakfî ilimlerin hemen hepsinde söz sahibi olan ve son dönem Osmanlı ilim anlayışını eserleriyle günümüze aktaran önemli şahsiyetlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin bütün kurumları ile gerilemeye başladığı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen teoriyi pratik alana aktarabilmiş, ilmi gücünü Avrupalılar'a kabul ettirmiş ve ününü devletin sınırları dışına taşıramış çok yönlü bir âlimdir. İstanbul'un Fatih semtinde onun adını taşıyan bir okul (Gelenbevî Lisesi) bulunmaktadır.

Eserleri. Gelenbevî'nin bazı önemli risâleleri, Sultan Abdülmecid dönemi âlimlerinin çeşitli konulara dair risâlelerinin de yer aldığı *Resâ'ilü'l-imtîhân* adlı eser içinde yayımlanmıştır (İstanbul 1262, 1275). Eserleri şu şekilde gruplandırılabilir: A) Belâgat ve Gramer. 1. *Risâle fi 'ilmi'l-me'ânî. Resâ'ilü'l-imtîhân* içinde onuncu sırada neşredilmiştir (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5393; Yazma Bağışlar, nr. 642, 1234). 2. *Risâle fi 'ilmi'l-beyân. Resâ'ilü'l-imtîhân* içinde otuz beşinci eser olarak yayımlanmıştır (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 606; Hafid Efendi, nr. 447/9). Gelenbevî'nin bu iki eserini, Hatîb el-Kazvîni'ye ait *Telhîşü'l-Miftâh*'a yazılmış hâşiyeler olarak kabul etmek mümkündür. 3. *Risâletü'l-faşl ve'l-vaşl. Meânî* ilminin ana meselelerinden olan vasıl ile fasıl konularının işlendiği risâle *Resâ'ilü'l-imtîhân* içinde otuz dokuzuncu sırada neşredilmiştir (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 606/59; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 619; Hafid Efendi, nr. 447; Fâtih, nr. 5393/1). 4. *Risâle-i Tağlîb. Bir belâgat terimi olan "tağlîb" in işlendiği bu Türkçe risâlede istiare ve mecâz-ı mürsel üzerinde de durulmaktadır. Risâle Resâ'ilü'l-imtîhân içinde kırk sekizinci eser olarak yayımlanmıştır. 5. Risâletü'l-maşdar* (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 106, vr. 139-141). 6. *Risâle fi şerhi ta'rîfi sîdkî'l-haber ve kezibih.*

Arapça'da haber bildiren bir sözün doğruluk ve yanlışlıkla nitelendirilmesinden neyin kastedildiği konusunu ele alan bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 447/5). 7. *Risâle fi beyânî ismi'l-ma'nâ ve ismi'l-'ayn. İsmi'nin, bir mahiyet veya cevherin ilintilerini ifade eden "mâna isimleri" ile bir mahiyet veya cevherin adını teşkil eden "zât isimleri" şeklindeki ayrımını konu alan risâlede usul-cülerle dil âlimlerinin görüş ayrılıklarına da işaret edilir (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 106/2). 8. *Risâle fi duhûl'l-bâ'ale'l-makşûri 'aleyh. Bir belâgat terimi olan "kasr" a dair gramer tartışmalarının işlendiği risâle (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 606/35, 1284/14) Resâ'ilü'l-imtîhân içinde on birinci eser olarak yayımlanmıştır.**

B) Mantık, Felsefe ve Münâzara. 1. *el-Burhân (fi 'ilmi'l-mantık ve fenni'l-mîzân).* Klasik mantık alanında XVIII. yüzyılda telif edilen nâdir eserlerdendir. *Burhân-ı Gelenbevî, Mîzân-ı Gelenbevî, Mîzânü'l-burhân* veya kısaca *el-Burhân* olarak tanınan bu esere bizzat müellifi tarafından *Hâşiyetü'l-Burhân* adıyla bir hâşiyeye yazılmıştır. Eserin hâşiyesiyle birlikte yapılmış birkaç baskısı vardır (İstanbul 1253, 1289, 1306, 1310). *el-Burhân*'a Hasan Hüsnî el-Mevsîlî *Tenvîrü'l-Burhân* (İstanbul 1307), Yûsuf Şükürü Harpûtî *Nâmûsü'l-îkân* (İstanbul 1274) ve Ebû'l-Fuzalâ Mustafa el-Kutb er-Rîzevî *Şerh-i Dîbâce-i Burhân* adıyla şerh yazmışlardır (Bingöl, *Gelenbevî İsmail*, s. 36; a.mlf., *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*, s. 7). Eserin, Osmanlı devlet ve ilim adamlarından Abdünnâfi İffet Efendi tarafından *Fenn-i Mantık (Terceme-i Burhân-ı Gelenbevî)* adıyla yapılan şerh ve tercümesinin çeşitli baskıları bulunmaktadır (İstanbul 1295, 1297, 1307). 2. *Şerh-i İsâgüci (Gelenbevî 'alâ İsâgüci).* Esîrüddin el-Ebherî'nin, *er-Risâletü'l-eşîriyye fi'l-mantık* adıyla da bilinen ve klasik mantığın bazı konularını kapsayan *İsâgüci* adlı risâlesinin şerhidir (İstanbul 1275, 1283). 3. *Risâletü'l-kıyâs. Eser, Burdurlu Muhammed Râşid Efendi'nin müellif hattından istinsah ettiği bir nüshası esas alınarak yayımlanmıştır (İstanbul 1278). 4. Risâletü'l-imkân. Müellifi tarafından Miftâhu bâbî'l-müvecccehât olarak da adlandırılan eser mantığın vücûb, imkân, imtinâ (modalite) konularını işlemektedir (İstanbul 1309). Eser bazı kaynaklarda *Risâle fi tahkîki'l-imkân ve'z-zarûre* veya *Miftâhu'l-**

müveccehât olarak da anılmaktadır. 5. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Lâri 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme*. Esîrüddin el-Ebherî'nin İslâm felsefesinin mantık, tabiiyyât ve ilâhiyyât gibi ana konularını ele alan ünlü eseri *Hidâyetü'l-hikme*'ye Kâdî Mîr Meybûdî tarafından yapılan şerhin Muslihuddîn-i Lârî'ye ait hâşiyesine yazılan yeni bir hâşiyedir (İstanbul 1270). 6. *Hâşiye 'alâ Tehzîb-i'l-manţık ve'l-kelâm*. Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-manţık ve'l-kelâm* adlı eserine Devvânî'nin yazmaya başlayıp tamamlayamadığı şerhin, Mîr Zâhid Ebû'l-Feth es-Saîdî'ye ait olan ve *Tehzîb-i Mîr* olarak da bilinen hâşiyesine yazılmış yeni bir hâşiyedir (İstanbul 1288). 7. *Risâle fi'l-vâsiâ*. Bir kıyasta orta terimin belirlenmesini konu edinen eser (Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 4351) *Resâ'ilü'l-îmtihân* içinde on üçüncü sırada yayımlanmıştır. 8. *Risâle fi ma'ne't-takşîm*. Mantıkta tarif konusunun alt başlıklarından birini teşkil eden taksime ayrılan bu risâle (Süleymaniye Ktp., Hafîd Efendi, nr. 450; Giresun, nr. 106/5) *Resâ'ilü'l-îmtihân* içinde elli birinci eser olarak yer almıştır. 9. *Risâletü'l-âdâb* (*Risâle fi 'ilmi'l-âdâb*). Araştırılan veya tartışılan bir konuda tez ve antitez arasındaki münasebeti tahlil ederek doğruyu belirleme faaliyeti esnasında tarafların uyması gereken objektif kural- ların ele alındığı "âdâbü'l-bahs"e dair bir eser olup *Âdâb Risâlesi* veya *Gelenbevi 'ale'l-âdâb* olarak da anılır (İstanbul 1281). Hasan Paşazâde tarafından yapılmış *Fethü'l-vehhâb fi şerhi Risâleti'l-âdâb* adlı bir şerhi bulunan eseri (Bingöl, *Gelenbevi İsmail*, s. 44) Abdünnâfi İffet Efendi *Tercüme-i Âdâb-ı Gelenbevi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1302). 10. *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti Mîr 'alâ Şerhi'l-Âdâb*. Gelenbevi'nin en hacimli eserlerinden biri olan bu kitap, Adudüddin el-İcî'nin münâzara âdâbıyla ilgili *Âdâbü'l-'allâme 'Aduddiddin* adlı eserine Muhammed et-Tebri- zî el-Haneffî tarafından yapılan şerhe Mîr Zâhid Ebû'l-Feth es-Saîdî'nin yazdığı hâşiyenin (*Keşfü'z-zunûn*, I, 41) yeni bir hâşiyesidir (İstanbul 1234).

C) Kelâm. 1. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl*. Adudüddin el-İcî'nin *el-'Akâ'idü'l-'Adudiyye* adlı risâlesine Devvânî tarafından yapılan ve daha çok *Celâl* olarak bilinen şerhine yazılmış önemli bir hâşiyedir. Âtrîf Efendi (nr. 1250, 1408); Millet (Ali Emîrî, nr. 1311) ve Süleymaniye (Fâti- h, nr. 2948, 2949; Gelibolulu Tâhir Efen-

di, nr. 45; Musallâ Medresesi, nr. 2008/24; Pertevniyal Sultan, nr. 502; Tırnovalı, nr. 1059) kütüphanelerinde yazma nüshaları tesbit edilen eserin çeşitli baskıları bulunmaktadır (İstanbul 1233, 1306, 1325). 2. *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti's-Siyâlkûtî*. *el-'Akâ'idü'l-'Adudiyye* üzerine Cürcânî tarafından yazılan şerhe Abdülhakîm es-Siyâlkûtî'nin yaptığı hâşiyeye Gelenbevi'nin bir ta'likatının bulundu- ğu kaydedilmektedir (Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 296; Bingöl, *Gelenbevi İsmail*, s. 49). 3. *Risâle fi tahkiki mezâhibi ehli's-sünne fi 'uşâtî'l-mü'minîn*. Gelenbevi bu risâlede amel- iman münasebetini ve büyük günah iş- leyen müminler hakkında Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerini incelemekte, bu arada Mu'tezile'nin fikirlerini de tenkit etmektedir. Eserin Süleymaniye Kütüp- hanesi'nde farklı adlarla kayıtlı bazı nüshaları bulunmaktadır (Fâti, nr. 5393/6; Nâfiz Paşa, nr. 785; Hafîd Efendi, nr. 447/7). 4. *Risâle tete'allâk bi-kavlihi Te'âlâ: Ve lev 'alima'llâhü fihim hayran le-esme'ahüm*. Bu risâlede, Hz. Pey- gamber'in tebliğini işitip de ona gere- ken önemi vermeyen kimselerle ilgili yu- karıdaki âyetle (el-Enfâl 8/23) yer alan kıyasın mantıkî değerlendirilmesi yapılmaktadır (Süleymaniye Ktp., Kasîdecizâ- de Süleyman Sırrı, nr. 723; Giresun, nr. 106). 5. *Risâle fi tahkiki vahdeti'l-vücûd*. Vahdet-i vücûd anlayışını kelâmcı- ların ve filozofların bakışları açısından tenkide tâbi tutan eserin İstanbul Üni- versitesi (AY, nr. 4791, 6322, 6356) ve Sü- leymaniye (Esad Efendi, nr. 3502/2; Fâti- h, nr. 5393/2; Hafîd Efendi, nr. 447; Ha- cı Mahmud Efendi, nr. 2789) kütüphane- lerinde nüshaları bulunmaktadır. 6. *Ri- sâle fi't-tekdâdüm*. *Kıdem**in çeşitli an- lamlarının ele alındığı küçük bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 106/3). 7. *Risâle tete'allâk bi-Kıdemi'l-'âlem ve hudûşih* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3847/7). *Resâ'ilü'l-îmtihân* içinde kırk dokuzuncu eser olarak yayımlanmıştır. 8. *Risâle tebhâşü 'an mâhiyyâtü'l-müm- kinât ve'l-mümteni'ât*. Süleymaniye Kü- tüphanesi'nde nüshası bulunan risâle (Serez, nr. 3847/8) *Resâ'ilü'l-îmtihân* içinde elli dördüncü sırada neşredilmiş- tir. 9. *Risâle fi 'ilmi'l-kadîm ve te'al- lukih*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yaz- ma bir nüshası bulunan risâle (Kılıç Ali Paşa, nr. 570) *Resâ'ilü'l-îmtihân* içinde elli ikinci eser olarak yayımlanmıştır. 10. *Risâle fi 'ilmi'llâhi Te'âlâ bi'l-ma'dû-*

mât 'alâ mezhebi'l-mütekellimîn (Köp- rülü Ktp., nr. 23). Müellifin bir önceki ri- sâlesini tamamlar mahiyette olup *Re- sâ'ilü'l-îmtihân* içinde elli üçüncü sı- rada neşredilmiştir. 11. *Risâle fi'l-vü- cûdi'z-zihni*. Gelenbevi bu eserde bir nesnenin zihindeki kavramı ile dış dün- yadaki varlığı arasındaki münasebeti in- celemektedir (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 106). *Resâ'ilü'l-îmtihân* içinde kırk altıncı eser olarak yayımlanmıştır.

D) Matematik, Astronomi ve İlmi Mikât.

1. *Hisâbü'l-küsûr* (*Küsûrât-ı hisâb*). Kla- sik İslâm cebirinin Osmanlı dünyasında- ki son temsilcisi olan Gelenbevi'nin, "me- sâil-i sitte" ile klasik geleneğe bağlı ce- bir bilgilerini ele aldığı bu Türkçe cebir kitabı hakkında en ayrıntılı tanıtım Sâ- lih Zeki tarafından yapılmıştır (*Kâmûs-ı Riyâziyyât*, I, 319; a.mlf., *Âsar-ı Bâkiye*, II, 297; Bingöl, *Gelenbevi İsmail*, s. 25-26; *DİA*, VII, 199-200). Eserin Beyazıt Devlet (nr. 4494), Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 3160) ve Millet (Ali Emîrî, nr. 511) kütüp- hanelerinde nüshaları bulunmaktadır. 2. *Risâle-i Adlâ-i Müsellesât*. Bir üçge- nin elemanlarının, özellikle aç ve kenar- ları arasındaki bağıntıların trigonomet- rik esaslara göre incelendiği üç bölü- mden oluşan bir geometri kitabıdır (İstan- bul 1220). 3. *Şerh-i Cedâvili'l-ensâb*. Daha çok *Logaritma Şerhi* adıyla bilinen bu eser iki bölümden meydana gelmek- tedir. Birinci bölümün mukaddimesinde sayı sistemleri ve bunların özellikleri üze- rinde durulmakta, daha sonraki fasıl- larda cedvel-i ensâb, nisbet-i ceybiyye ve nisbet-i zilliyce cetvellerinin nasıl oluş- tuğu, bunların dayandıkları esaslar açık- lanmaktadır. İkinci bölümde ise söz ko- nusu cetvellerin kullanılışı ve bunlarla yapılan çeşitli matematik işlemleri hak- kında bilgi verilmektedir. Eserin Süley- maniye (Hacı Mahmud Efendi, nr. 5720) ve Beyazıt Devlet (Beyazıt, nr. 4516) kütüp- hanelerinde yazma nüshaları vardır. 4. *Usûl-i Cedâvil-i Ensâb-ı Sittînî*. Astro- nomi hesaplarında kullanılmak üzere dü- zenlenen altmışlı logaritma cetvelleriyle ilgili küçük bir risâle olup Sâlih Zeki ta- rafından tanıtılmıştır (*Âsar-ı Bâkiye*, II, 301). 5. *Risâle 'alâ rub'i'l-mukânârât*. Astronomiye dair olan bu eser *Kitâbü'l- Merâsîd*, *Risâletü'l-ceyyib ve'l-mu- kanâra*, *Amel bi'r-rub'i'l-müceyyeb* gibi adlarla anılmaktadır. İslâm matema- tik tarihi açısından büyük önem taşıyan kitap rubu' (murabba) tahtasının nasıl kullanılacağını, bundan faydalanarak na-

maz ve diğer ibadet vakitlerinin ne şekilde belirleneceğini açıklamaktadır. Eserin Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 2012/1, 2014, 3580; Lâleli, nr. 2718/2, Nâfiz Paşa, nr. 1266; Giresun, nr. 150, 153/1), Köprü (nr. 709) ve İstanbul Üniversitesi (AY, nr. 861, 2895/1, 3510) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. **6. Risâle fî sûtû-hi'l-münharifât.** Mekanik saatlerin henüz yaygınlık kazanmadığı dönemlerde, vakti güneşin hareketlerine göre tayin etmek üzere hazırlanmış olan güneş saatlerindeki yükseklik mili hesaplamalarına ait küçük bir risâledir. Sâlih Zeki, Gelenbevi'nin aynı konuyla ilgili *Risâle fî resmî'l-mizvele ve'l-münharife* adlı bir başka risâlesinden de söz etmektedir (a.g.e., II, 301). **7. Değâ'îku'l-beyân fî kıbleti'l-büldân.** *Risâletü'l-kıble* olarak da bilinen eser, çeşitli yerleşim alanlarında kiblenin belirlenmesi için gereken gözlem ve trigonometrik hesapların nasıl yapılacağını inceleyen önemli bir risâledir.

1189 (1775) yılında tamamlanan eser, Osmanlı maarif nâzırlarından, Gelenbevi'nin torunu fizikçi Said Bey'in (Said Gelenbevioglu, ö. 1938) delâletiyle yayımlanmıştır (İstanbul 1337).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, I, 41; Cevdet, *Târih*, IV, 256-258; *Sicill-i Osmânî*, I, 372; Sâlih Zeki, *Kâmûs-ı Riyâziyyât*, İstanbul 1315, I, 318-321; a.mlf., *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, II, 294-301; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî*, İzmir 1324, s. 99; a.mlf., *Osmanlı Müellifleri*, II, 8; III, 293-297; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 1015; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 150-152, 317; *İzâhu'l-meknûn*, I, 179, 559; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 222; Hilmi Ziya Ülken, *Mantık Tarihi*, İstanbul 1942, s. 116, 188; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 622-623; Kemal Zülfü Taneri, *Türk Matematikçileri*, İstanbul 1958, s. 61-68; Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri* (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 262-265, 931; M. Zâhid Kevserî, *Mağâlâtü'l-Kevserî*, Kahire 1388, s. 598-610; Nihat Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*,

İstanbul 1969-70, I, 68; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Kazancıgil), s. 203-204; Abdülkudûs Bingöl, *Gelenbevi İsmail*, Ankara 1988; a.mlf., *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı*, İstanbul 1993; a.mlf., "XVIII. Yüzyıl Türk Mantıkçıları", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 14, Erzurum 1986, s. 60-65; Abdurrahman Aygün, "Türk İrfan Semasının Şanlı Dâhisi ve Direği Gelenbeli İsmâil Efendi Merhum", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (1961), Ankara 1962, s. 188-191; Osman Kesicioğlu, "İsmail Gelenbevi (1143-1205 H. / 1730-1791 M.) ve Sûbût-ı Hilâl Meselesi", *AÜİFD*, XXIII (1965), s. 21-30; Recep Duran, "Gelenbevi'nin 'Nefsü'l-emr' Karşısındaki Tavrı", *Felsefe Dünyası*, sy. 1, Ankara 1991, s. 45-47; İhsan Fazlıoğlu, "Cebir", *DİA*, VII, 199-200; Necdet Sakaoğlu, "Gelenbevizadeler", *DBİst.A*, III, 390-391.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK — METİN YURDAGÜR

GELENEK

(bk. ÖRF).